

ENVOR M. BJØRGO SKÅRDALSMO OG
JESSICA HARNISCHFEGER

Vær snill!

Råd fra enslige mindreårige asylsøkere og flyktninger til voksne omsorgsgivere

Sekstiseks flyktningbarn som kom alene til Norge før de fylte 15 år, ble intervjuet og spurt om de hadde noen råd til voksne som arbeider med barn som dem. Ved hjelp av tematisk analyse ble fire overordnede råd funnet: «Vær snill»; «Prøv å innta mitt perspektiv»; «Hjelp meg» og «Gi reglene mening». Sitater fra barna gir rådene innhold, og artikkelen drøfter hva rådene kan bety for profesjonelle omsorgsgivere. Formålet med artikkelen er å bidra til at omsorgen blir enda bedre tilpasset barnas behov.

Nøkkelord: Enslige mindreårige, flyktninger, asylsøkere, profesjonell omsorg, brukermedvirkning, brukerperspektiv, råd



Envor M. Bjørgo Skårdalsmo
Psykolog, NKVTS og Nedre Eiker kommune
e.m.b.skardalsmo@nedre-eiker.kommune.no



Jessica Harnischfeger
Psykologspesialist, Bufetat
Jessica.Harnischfeger@bufetat.no

Abstract

Sixty-six unaccompanied refugee children that arrived into Norway before the age of 15 were interviewed and asked if they had any advice to professionals that work with children like them. By using Thematic Analysis four superordinate advices were found: *Be kind; Try to take my perspective; Help me* and *Give meaning to the rules*. Quotations from the children give content to the advice and it is discussed how their advice may inform professional caretakers and social workers. The aim of this article is to contribute to even better adapted care for these children.

Keywords: Unaccompanied asylum-seeking children, unaccompanied refugee minors, social work, professional care

Innledning

Omsorgen for enslige mindreårige flyktninger under 15 år ligger i Norge hos det statlige barnevernet. Etter ankomsten bor barna i egne omsorgssentre mens asylprosessen pågår. Hvis barna får sin søknad om opphold innvilget, blir de bosatt i kommuner over hele landet, ofte i døgnbemannede bofelleskap drevet av det kommunale barnevernet. Bare noen få av dem – ofte de yngste – blir plassert i fosterhjem.

De profesjonelle omsorgsgiverne får en sentral rolle fordi barna ofte ikke har andre voksne å støtte seg til. Profesjonell omsorg beveger seg i et spenningsfelt mellom to vesentlige dimensjoner, nemlig den «personlige» og den «rasjonelle» (Lidén et al., 2013). Dette betyr at omsorgsgiveren alltid bruker sin egen personlighet og sitt emosjonelle register, samtidig som han eller hun forholder seg til ytre rammer som former samspillet. Det å utøve profesjonell omsorg for enslige mindreårige flyktninger kompliseres av at barna har veldig ulike behov og forutsetninger. På den ene siden er de barn som har mistet tilknytning både til nære omsorgspersoner og til geografisk og kulturell kontekst, de er spesielt sårbare (Fazel et al., 2012; UNHCR, 1994), og det er mange av dem

som sliter med psykiske helseplager og traumatisering (Jensen et al., 2014; Oppedal et al., 2011). På den andre siden har de ofte mange ressurser og har i tillegg stor motivasjon for å lykkes i landet de har kommet til. Forskningen viser at enslige mindreårige flyktninger er en heterogen gruppe, og at fokus også bør rettes mot deres ressurser, styrker og utviklingspotensial (Eide og Broch, 2010). Profesjonell omsorg for disse barna spenner altså over et stort spekter av utfordringer.

Flere forskere har problematisert noe som kjennetegner mange av de enslige flyktningbarna: De er «tause», spesielt i ankomstfasen (Eide og Broch, 2010; Kohli, 2006b). Det betyr ikke at de ikke snakker, men at de kan gi lite informasjon både om seg selv og sin fortid. De profesjonelle omsorgsgiverne vet ofte ikke helt om omsorgen som gis, passer barnas behov. Flere forskere påpeker at dersom en tjeneste skal være relevant for flyktninger, må det legges stor vekt på deres egen stemme (Kohli, 2006a; Watters, 2012). Ifølge Barnekonvensjonens artikkel 12 har barnet også rett til å si sin mening i alt som vedrører det, og barnets meninger skal tillegges vekt (FN, 1989).

Denne artikkelen er et bidrag til å synliggjøre barnas egne stemmer og den kom-

petansen de besitter som eksperter på egne liv. Med mange enslige flyktningbarn som skal integreres i samfunnet, har det særlig stor betydning å lytte til barnas stemmer. Artikkelen retter fokus mot hvilke råd barna selv gir til de voksne omsorgspersonene som de har møtt i ankomstfasen og senere ved bosetting. Noen har svart med få ord, mens andre har mer utdypende beskrivelser av hva de tenker er bra, og hva som kunne ha vært annerledes. Disse barnas stemmer kan gi et bidrag til å tilpasse omsorgen enda bedre til barnas behov.

Metode

Ungdommene ble intervjuet som en del av en oppfølgingsstudie om livserfaringer og psykisk helse hos enslige mindreårige som søkte asyl i Norge før de fylte 15 år (Jensen et al., 2014)^{1,2}.

Intervjuene var semistrukturerte med følgende temaer: oppvekst i hjemlandet, flukten til Norge, framtidshåp og tiden i Norge. Alle temaene ble introdusert med et åpent spørsmål, for eksempel: «Fortell meg litt om hvordan du hadde det da du vokste opp». Deretter ble mer fokuserte spørsmål stilt for å utvide svarene eller oppnå mer informasjon (for eksempel: «Fortell mer om det»). Det ble også stilt ja/nei-spørsmål som «Gikk du på skole?» Til slutt i intervjuet ble de spurt:

Har du noen råd til voksne som jobber med barn som kommer til Norge slik som du gjorde?

Av de 70 ungdommene som ble intervjuet, var det fire som ikke ble stilt spørsmålet om de hadde noen råd til voksne, og det kom heller ikke relevante utsagn for våre analyser i andre deler av intervjuet. Av de resterende 66 var det åtte som ikke

hadde noen råd å gi. Analysene til denne artikkelen er basert på disse resterende ungdommene, som på intervjutidspunktet var 13–20 år gamle ($M=16.5$, $SD=1.7$)³.

Ungdommene kom fra elleve land, med Afghanistan (53 prosent), Eritrea (15 prosent), Somalia (11 prosent) og Sri Lanka (9 prosent) som de hyppigst representerte landene. Ti av ungdommene (15 prosent) var jenter og resten (56) var gutter, noe som gjenspeiler den ulike kjønnsfordelingen hos enslige mindreårige som kommer til Norge. Deltakerne hadde bodd i Norge fra ett til fire år ($M=2.5$, $SD=0.8$) på tidspunktet for intervjuet.

Ungdommene ble kontaktet enten direkte eller via deres representant (tidligere verge/hjelpeverge) for å oppnå informert samtykke til deltakelse. Alle unntatt tre ble intervjuet på deres daværende bosted. Førtito (64 prosent) bodde i kommunale bofellesskap, åtte i fosterfamilie, syv på hybel, tre var på mottak og seks var i andre boformer som for eksempel beredskapshjem. Alle intervjuene ble utført av førsteforfatter, som er psykolog. Tolk ble brukt i syv (11 prosent) av intervjuene. Studien er godkjent av REK (Regional komite for medisinsk og helsefaglig forskningsetikk) og ble utført i regi av Nasjonalt kunnskapscenter om vold og traumatisk stress (NKVTS).

Intervjuene ble transkribert og analysert i henhold til tematisk analyse. Tematisk analyse er en fleksibel metode for å identifisere temaer og meningsfulle mønstre på tvers av et datasett (Braun og Clarke, 2006, 2013). Metoden består av seks faser, der første fase er å gjøre seg kjent med dataene. Hvert intervju ble gjennomgått flere ganger, og all informasjon relatert til forskningsspørsmålet

«Hvilke råd har enslige mindreårige flyktinger til voksne omsorgsgivere?» ble identifisert og analysert. Til hjelp i dette arbeidet ble dataprogrammet NVivo versjon 10 tatt i bruk, og det ble generert tekstutdrag som var basisen for videre analyser. Begge forfatterne arbeidet hver for seg med disse intervjuetraktene. Først oppsummerte vi råd og synspunkter fra hvert enkelt barn, og deretter tolket vi utsagnene for å finne essensen i rådene (fase 2). Vi møttes så flere ganger for å diskutere og bli enige om tolkningene.

Vi noterte oss alle temaene som kom opp, og analyserte dette videre for å finne overordnede temaer og relasjoner mellom temaene på tvers av barn (fase 3 og 4). Temaene ble først definert i fem hovedkategorier, som var ivaretagelse, forståelse, få hjelp, profesjonalitet og regler (fase 5). En utfordring med å lage kategorier var at ett sitat eller én setning kunne kategoriseres til flere ulike temaer. For eksempel sier en gutt: «Så når man er ny så trenger man så mye hjelp og trenger folk som kan forstå deg og sånt.» Sammen med det han har sagt rett i forkant (referert i resultatdelen), dreier det han sier seg både om å få hjelp, forståelse og om ivaretagelse. Vi valgte å referere ham under rådet som dreier seg om å få hjelp.

I prosessen med å skrive og ferdigstille analysene (fase 6) ble antall råd justert fra fem til fire, da vi fant mye overlapp mellom temaet profesjonalitet og de andre temaene. Profesjonalitet ble derfor innarbeidet i de andre temaene. Hvert av temaområdene ble tilslutt omsatt til følgende overordnede råd:

- 1 Vær snill,
- 2 Prøv å innta mitt perspektiv,
- 3 Hjelp meg og
- 4 Gi reglene mening.

Resultatdelen vil belyse tematikken som ligger under hvert av rådene.

Resultater

Når man leser barnas råd og synspunkter, må man ha i minne at deres bakgrunn er svært forskjellig, men at det også er noen fellestrekk. Alle kom til Norge da de var under 15 år, og de ankom uten voksne omsorgspersoner. Ut fra intervjuene om barndom, oppvekst og flukt vet vi at mange hadde vokst opp under krig og konflikt, flere hadde mistet sine foreldre og søsken, mange hadde ingen kontakt med familien sin, og noen visste ingenting om dem lenger. Flukten var for de fleste meget dramatisk og skremmende. Mange hadde sett folk dø eller holdt på å dø selv, noen mistet nære venner underveis, og flukten var langvarig med stor usikkerhet om hvordan det hele ville ende. De fleste hadde opplevd en rekke potensielt traumatiserende hendelser (Jensen et al., 2013), og rådene bør sees i lys av dette. På intervjutidspunktet hadde de aller fleste fått en forvissning om at de fikk bli i Norge, og de hadde framtidshåp og -planer.

I flere av ungdommenes beskrivelser får vi høre om hvordan konflikter kan oppstå og eskalere. Ved å vie noe plass til denne tematikken kan vi forhåpentligvis bidra til en dypere forståelse, som igjen kan forebygge mulige konflikter og utagering.

Vær snill!

Det temaet som nesten alle ungdommene løftet opp, dreide seg om å bli ivaretatt. Denne kategorien inneholder beretninger om at voksne er – eller ikke er – emosjonelt tilgjengelige, vennlige og sensitive for barnets ulike tilstander.

Flere av barna la vekt på at den første tiden i Norge er spesielt vanskelig. Et vanlig svar vi fikk fra ungdommene, var: «De må være snille!» Nesten alle ungdommene fortalte om snille og ivaretagende voksne på omsorgssentrene og i nåværende bolig.

En ungdom forklarer hvorfor han synes det er så viktig at de voksne må være hyggelige og imøtekommende:

Omsorgssenteret er veldig bra sted, fordi de som er voksne der, de er så hyggelige. De passer på oss, de gir oss det vi vil og sånt. [...] Omsorgssenter de hjelpe meg veldig. Det var første gang for meg at jeg var uten moren min, ikke sant. For jeg har vært hele livet med moren min (Gutt, 17).

Flere barn sier som denne jenta (19): «De voksne må bare late som de er foreldrene til barna.»

Andre påpeker at de voksne ikke kan erstatte barnas familier,

men de kan jo hjelpe veldig mye som familien gjør til sine barn. Det er det jeg råder dem (Gutt, 18).

Noen sier at ansatte må *like* barna for å kunne arbeide med dem. De påpeker at noen voksne ser ut til å jobbe bare for å få lønnen sin, og at de ikke gjør den jobben som de egentlig trenger å gjøre. En gutt (18) sier på bakgrunn av noen dårlige erfaringer han hadde:

De er bare ute etter jobb. Ikke sånn at de elsker oss. Helt ærlig. De bare elsker jobben sin.

Flere kontrasterer det å være snill mot opplevelser de har hatt der de beskriver personalet som å være «streng», «slemme»

eller «frekke». De er også opptatt av å bli vist respekt fra personalets side.

En gutt (15) forteller om de voksne i boligen:

Mange av dem er snille, mange av dem er ikke snille. Mange av de mobber. For eksempel [...] de gjør sånn, ikke sant [viser hermetegn i luften med fingrene]. For eksempel at «du er 'barn'» [...] Jeg blir litt irritert. At de mobber og sånt. [...] De må de ikke gjøre det fordi vi er ikke... vi kom ikke her for å ha gøy. Vi hadde problemer og sånt, derfor vi kommer.

Vi hører i hans fortelling at gutten opplevde å ikke bli trodd, i dette tilfellet i forhold til alder: «Du er 'barn'» kan bety at «du er for gammel til å være her.» Det gikk tydelig inn på gutten at han ble snakket til på denne måten.

Prøv å innta mitt perspektiv!

Mange av ungdommene forteller om behovet for å bli sett som et enkeltindivid, og at de voksne må prøve å se ting fra deres perspektiv.

Det hadde vært fint hvis de spør for eksempel hvilket behov vi har, eller hva vi forventer, eller hvordan vi ønsker å bli behandlet (gutt, 14).

Ett perspektiv dreier seg om det å komme som flyktninger og fra en annen verden:

Fordi når vi kommer til Norge, alt forandrer seg, alt forandrer seg. Vi ser at det er en ny kultur, det er en ny skole, det er et nytt hus, det er et nytt språk. Så derfor må de være litt rolige, de må gå litt sakte (gutt, 16).

Noen av ungdommene peker på hvor viktig det er med de personlige relasjonene

som skapes, og at de setter pris på om de voksne vil bli kjent med dem:

Folk bytter på og jobber og sånt. Så er det mes-teparten foregår i papir da, de skriver hva som skjedde og skjedde og skjedd. Også bytter de neste, de leser papiret, også går og snakker med ungdommer og sånt. Så det jeg tenker best er at det er greit at du leser, men sånn hvis du blir kjent med ungdommen da er det mye lettere (gutt, 15).

Mulighet for å kunne snakke om hendelser fra hjemlandet og annet som de blir triste av, er viktig for flere. Noen sliter med gjen-opplevelse av vonde hendelser og andre symptomer på posttraumatisk stress. En gutt (17) hadde vokst opp i et hjem der faren var kontrollerende og voldelig; han slo både gutten, moren og søsknene hans. Selv fikk han knapt gå på skole eller ha fritid, han måtte jobbe for faren. Han forteller at han ønsker å få bort bekymringer for familien og tanker han alltid har i hodet: «...ikke ha far i hodet lenger».

Han gir følgende råd til de voksne:

De må skjønne hvordan de har det, når de er trist, sint, lei seg, ikke sant, alle de følelsene som de har. Skulle ønske at noen av de ansatte var litt bedre på å skjønne de.

En annen gutt (14) opplevde seg ofte misforstått og dårlig behandlet av personalet. Det førte til flere episoder med utagering. Han hadde skadet foten under flukten, hadde veldig vondt i den og måtte gå på krykker. En dag han skulle på skolen, spurte han en av personalet: «Kan du åpne døren?» fordi han ikke klarte det selv. Den ansatte svarte: «Nei». Gutten kom seg ikke på skolen den dagen, og han forteller videre:

Og så gikk jeg på rommet mitt, og så kom hun damen [...] Og jeg har vondt i foten, veldig vondt. Også hun kommer: «Hvorfor gikk du ikke på skole?» og sånn og sånn. I stedet for hun må snakke rolig med meg siden jeg har vondt i foten og sånn. Hun bare «Hvorfor gikk du ikke på skolen?», jeg sa «Han ikke åpnet døren», også hun sa «Ingen er tjeneren din her» og sånn og sånn. Jeg ble veldig sint.

Han beskriver hvordan episoden utartet til en krangel med den ansatte, og han slo henne. Etterpå var han veldig lei seg, gråt og angret mye.

Profesjonalitet i omsorgen er en tematikk som flere av ungdommene kommer inn på. En gutt (19) ønsker at de voksne må ha mer kunnskap om barn og barns behov:

Jeg vil bare si at... Jeg vil si at de som jobber på et sånt sted da, må være utdannet for barna. Sånn barn- og ungdomarbeid eller andre ting. De må ha erfaring. Hvis det kommer noen, også bare tenker «barna mine er ikke sånn» og sier det til deg. Men jeg er ikke barna dine, eller jeg er ikke barna til andre. De må være positive, og si hva jeg skal gjøre riktig, da. De skal ikke snakke om sin familie, om sine barn. Noen ganger mange sier at «barna mine heller får ikke sånn», det er ikke positivt svar for meg.

Vi hører gjennom dette at han også ønsker forståelse og kunnskap fra de voksne om at barn som har kommet alene til Norge, har en ekstra bær i form av traumatiske opplevelser, tap og savn. De kan derfor ikke uten videre sammenlignes med norske ungdommer.

Noen poengterer at de voksne ikke må gi seg for fort når barna avviser et forsøk på kontakt. De må ikke slutte med å spørre, men komme tilbake og prøve igjen

og igjen. De voksne skal heller ikke uten videre tro på det når en ungdom sier at han eller hun har det bra. De må prøve å hjelpe ved å gi mange muligheter for å revidere dette muligens overfladiske utsagnet. Ei jente (13) sa om sin lillebror:

Selv om han smiler alltid til dem, så betyr det ikke at han har det bra. Dere må sjekke inni hjertet hans.

Hjelp meg!

Under dette rådet finner vi både ønske om praktisk hjelp, hjelp til å forstå ulike ting, til å bli integrert og ikke minst om hjelp og støtte når ungdommene sliter med vanskelige følelser.

Barna setter pris på praktisk hjelp, blant annet med skolegang og lekser og til å forstå norske lover og regler, hvordan systemet fungerer, og kulturen og språket. Det å få forklaringer på ulike ting er viktig for mange. Noen forteller at det er fint å bli forklart hvorfor det ikke er bra med røyking og bruk av narkotika. Mange av ungdommene har opplevd at de ikke fikk det de etterlyste eller ønsket seg – det kunne være å få bo i en norsk familie eller bo sammen med søsken, få lov til å sende penger til familien i hjemlandet, bytte bolig, gå på kino eller annet. Avslaget kunne være begrunnet i omstendigheter som de ikke hadde oversikt over, og som de tydeligvis ikke hadde blitt godt nok forklart.

En gutt (13) ønsker at de voksne kan bruke humor og lek som hjelpemiddel til å lære språket:

Noen voksne pleier å bare sitte, og gjør ingenting. Men hvis noen tulle litt, og finner på noe morsomt, og leker litt og ikke sant. Da kan det være gøy, også kan du lære fort norsk.

En ungdom mener de fikk for mye frihet da de nylig var kommet til landet, og at det ikke alltid var så bra. Istedenfor at barna kunne dra alene til nærmeste storby, ønsket han at «det må være noen med dem alltid, og vise rundt og sånt» (gutt, 17).

Mange vil gjerne ha hjelp med å håndtere følelsene sine og få håp. En gutt (17) setter ord på en kjede av følelser som lett kunne oppstå og overmanne ham når han ikke følte seg forstått eller ikke fikk den omsorgen han trengte:

Du vet hvis man ikke kan språk, man blir fort sånn sur. Fordi du sier, også de forstår ikke. Da blir du sint. Når du blir sint, man husker alltid familien. Moren min og sånt. Når du husker det så du vet at de ikke er med deg, så tenker du «jeg er alene», så begynner og sånn bli alene, og du blir redd, og du gråter og sånt. Så første gang når flyktninger komme, viktig at de ikke blir alene, og at de ikke blir sur og sånt. ... Så når man er ny, så trenger man så mye hjelp og trenger folk som kan forstå deg og sånt.

Selv om ungdommene ofte setter stor pris på at de voksne kan tulle og tøyse litt med dem, er det ikke alltid de opplever at det treffer deres behov i øyeblikket. Ei jente (15) som var inne i en veldig vanskelig periode, fortalte at de voksne tullet for mye med henne:

de må ikke snakke noen tulleting når vi har vanskelige ting å tenke på... Fordi hvis du er veldig sint eller veldig lei deg, så gidder du ikke å tulle selv om du er voksen også.

Hun setter på denne måten ord på at hun ønsker hjelp til håndtering av vanskelige følelser ved at de voksne kan være sammen med henne i den sinnsstemningen hun er

i, i motsetning til å prøve å avlede barna fra vanskelige følelser. De voksne må altså kunne være sensitive for barnas behov og møte dem der de er.

Det å få hjelp til ikke å miste håpet er det flere som snakker om. En gutt (14) ønsket at de ansatte kunne trøste ham når han hadde det vanskelig, stryke ham litt og snakke med ham og si: «Det går fint.» På den måten forteller han om viktigheten av at han blir «holdt» psykisk når han sliter.

Flere forteller at de satte stor pris på at voksne tok dem med på aktiviteter slik at de fikk andre ting å tenke på. Det kunne være trening, fotball, volleyball, bowling, svømming, gå på ski eller tur i skogen. Det å få noe avstand til sine vanskelige følelser var for mange en befrielse. Samtidig opplevde de å lære nye ferdigheter og kanskje delta på arenaer med andre ungdommer slik at de fikk nye venner, noe som hjalp dem med å bli integrert.

For mange av ungdommene har representanten (vergen) vært viktig, også som et forbilde:

Fordi han jobber med meg, han tenker ikke at jeg er en afghansk gutt. Han tenker at jeg er hans gutt. Derfor kanskje det som han sier påvirker meg veldig mye (gutt, 15).

Dette viser at representantene, dersom de er tilgjengelige og støtter ungdommene, kan være med og hjelpe dem både emosjonelt, praktisk og i forhold til integreringen i samfunnet.

Gi reglene mening!

Et tema som stadig går igjen, er at det er så mange regler på institusjonene, at reglene kan skifte over tid, fra person til person, eller også at enkelte ansatte stadig lager

nye regler. Dette kan være kilder til misforståelser og konflikter.

En gutt (16) sier at det må finnes regler i boligen, men han mener det er stor forskjell på hvordan de voksne synliggjør reglene for barna. Han forteller at barna synes det er greit med voksne som følger regler uten å skulle lage noe poeng ut av det. Derimot liker ikke barna voksne som skal være strenge og eksplisitt påpeke at de følger reglene. Vi aner at det like gjerne kan være holdningen og kanskje tonefallet barna blir møtt med fra enkelte voksne som oppleves problematisk. Han er ikke den eneste som snakker om *måten* regler blir håndhevet på. Barna opplever dette ofte som en motsetning til å forsøke å forstå dem og gi dem omsorg.

Den samme gutten påpeker også hvor stor forskjell det er mellom tenkemåten der han kommer fra og i Norge, og at det som tas for gitt i én kultur, kan være helt uforståelig i en annen:

Det er veldig forskjell mellom meg og en nordmann. Jeg tenker helt sånn annerledes. Jeg har mange kompisar som jeg sitter med de. Så når jeg sitter med de, så når vi prater, så de tenker helt annerledes. Så jeg tenker helt annerledes. Det er sånn.

Noen barn beskriver hvordan konflikter kan eskalere, eksempelvis hvis reglene er ulike avhengig av hvem som er på jobb. Det kan være tilsynelatende bagateller som fører til utagering hos barna. Men bak bagatellene viser beretningene at barna ofte ikke opplever seg respektert og tatt på alvor.

U (ungdom): «Når jeg bodde i [navn på omsorgs-senter], da kom det nye voksne, ikke sant. Også de byttet nye regler. Så hver sin voksne byttet

hver sin regler, da ble jeg skikkelig sånn irritert. [...] De lagde nye regler hver dag nesten. Så jeg ble skikkelig sånn irritert. Ellers det var greit.»

Intervjuer: «Kan du si litt mer om hvordan det var for deg når de drev og byttet regler?»

U: «Da ble jeg sånn sint og sånn. Kastet masse ting og masse sånn» (gutt, 13 år).

En annen gutt (14) forteller:

Så hvis de skal være litt greie og snille, jeg synes det er litt bedre. De er altfor strenge, altfor strenge. Fordi uansett jeg har masse problemer, masse tanker her i hodet. [...] Jeg tenker på familie, tenker på hva som skal skje med meg i fremtiden. [...] Vi måtte sove klokken ni, også jeg fikk ikke sove helt til klokken ett eller tolv. Og så jeg snakket med de som jobbet der at jeg får ikke sove – og de bare gi til meg te og sa: «Gå og sov». Jeg sa: «Jeg får ikke sove av den te!». Hva jeg trengte der? Da trengte jeg å snakke med de, ikke sant.

Vi tenker at gutten her setter ord på et fenomen som barns omsorgsgivere kan kjenne igjen: Det at han kommuniserer et annet behov enn det han egentlig har. «Jeg vil ikke legge meg når dere bestemmer det» kan for eksempel bety «Jeg trenger noen å snakke med». Ungdommene ønsker at voksne kan være fleksible nok til å fortolke slik implisitt kommunikasjon. De bør kunne ta beslutninger ut fra den enkelte ungdommens behov uten at husregler skal komme i veien for dette.

Det er også flere som uttrykker at noen regler og måter å strukturere dagen på er bra, selv om de kanskje ikke likte dem der og da. Det kunne være det at de skulle gå på skole, at de voksne ba dem komme inn

fra lek for å gjøre lekser, eller at de fikk fritid. Flere hadde jo aldri fått gå på skole i hjemlandet eller hatt tid som de kunne bruke med venner og jevnaldrende.

Reglene synes å bli opplevd som mer akseptable når de gir mening for barnet, og når det oppleves at de som håndhever reglene, tar hensyn til hvert enkelt barn heller enn å være rigide.

Diskusjon

Analysene av ungdommenes fortellinger ga oss fire hovedtemaer: ivaretagelse, forståelse, få hjelp og regler. Disse ble omsatt i fire råd: Vær snill; Prøv å innta mitt perspektiv; Hjelp meg og Gi reglene mening. De fleste barna var inne på flere av disse temaene.

Barna gir i stor grad uttrykk for positive erfaringer med en eller flere voksne omsorgspersoner. Det var et gjennomgående tema at det å bli møtt med emosjonell ivaretagelse og støtte er viktig for dem. Mange av barna setter pris på at omsorgspersonene er profesjonelle; noen sier det direkte, andre mer indirekte. Som nevnt innledningsvis beveger profesjonell omsorg seg i et spenningsfelt mellom det å både skape individuelle omsorgsrelasjoner og å utøve omsorg som profesjon (Lidén et al., 2013). Omsorgsgiveren må bruke sin personlighet og sitt emosjonelle register samtidig som han eller hun forholder seg til ytre rammer som påvirker samspillet. Hjelperen må også støtte seg på fagkunnskap om blant annet traumatisering, barns utvikling og ikke minst hvordan man utformer en profesjonell relasjon.

Det å arbeide med barn i en så utfordrende fase av deres liv setter omsorgsgiverne i mange dilemmaer. De skal være forståelsesfulle og sensitive overfor barn

som de ofte ikke forstår verken språklig og atferdsmessig. De skal være nære og tilgjengelige for relasjon selv om barna av mange gode grunner kan være tause, avvissende eller utagerende. De må tåle å ta innover seg barnas ofte forferdelige historier, både når de er eksplisitte og når de kommer til uttrykk på en implisitt måte gjennom barnas følelsesuttrykk. Dette kan medføre belastninger og risiko for omsorgstretthet hos omsorgsgiveren. For å beskytte seg selv kan omsorgsgiveren oppleve en impuls til å ta avstand fra historiene eller ønske at de ikke blir fortalt. Barna uttrykker en implisitt viten om hvor vanskelig oppgaven er, når de råder omsorgsgiverne til en høy grad av profesjonalitet. Denne oppgaven kan ikke løses ved magesfølelse og gode instinkter alene.

Hvis man prøver å oversette barnas råd til et «voksent» språk eller «fagspråk», passer de forbløffende godt inn i forskningsbasert kunnskap om profesjonell omsorg for enslige mindreårige asylsøkere (Kohli, 2011; Lidén et al., 2013). De kan også minne om det som formidles gjennom programmene HandleKraft og TraumeBevisst fra Regionalt ressurscenter om vold, traumatisk stress og selvmordsforebygging (RVTS, <http://sor.rvts.no/>), som blant annet gjennomføres i det statlige barnevernet. De tre såkalte grunnpillarene for traumebevisst omsorg er trygghet, relasjon og følelsesregulering som hviler på en basis av traumeforståelse (H. Bath, 2008). Det er mye av det samme vi kan lese ut av barnas råd om hva de trenger. I det følgende går vi nærmere inn på hvert av rådene.

Rådet «Vær snill»

Etterlysningen fra barna om å bli ivaretatt resulterte i rådet «Vær snill». Det er natur-

lig at barna ikke har tilegnet seg et avansert norsk språk så tidlig i oppholdet. Derfor er det viktig at vi forsøker å forstå nyansene bak begreper som «snill» og «slem», og at de voksne «mobber». Når barna uttrykker at de voksne må være snille, kan det bety at de ønsker en voksen som stiller seg til disposisjon for barnets tilknytningsbehov. Det er altså en voksen som er emosjonelt tilgjengelig, og som er sensitiv for barnets ulike tilstander.

Bengtson og Ruud (2012) påpeker at barn og ungdom utvikler seg i samspill med andre mennesker, og at den viktigste oppgaven for mottak og omsorgssentre er å være tilgjengelige for barna slik at de får mulighet til å arbeide med sin egen utvikling, det vil si få utviklingsstøtte. De anbefaler at ansatte ved ulike mottak må tilby barna en relasjon uten at de utvikler private relasjoner til barna, og de voksne må være troverdige, det vil si at de er voksne som barna vet hvor de har, og som de kan stole på (s. 193).

Christie og kolleger (2011) peker på metodikken rundt ICDP (International Child Development Program) og viser at den profesjonelle omsorgsgiveren blant annet må kunne inngå i en *emosjonelt ekspressiv dialog* med barnet. I denne dialogen er man lydhør for barnets initiativ, setter ord på positive følelser som man har for barnet, og gir ros og anerkjennelse. Dette kan virke som opplagte kvaliteter av omsorg, men kan være krevende fordi barnas måte å uttrykke sine relasjonelle behov på ikke nødvendigvis er lett å forstå.

I forskningen rundt omsorg for enslige mindreårige asylsøkere peker flere på at relasjonene må være preget av en viss gjensidighet (Kohli, 2011; Lidén et al., 2013), og vi tenker at denne fagtermen kan være

en god oversettelse av det barna etterlyser. Noen av barna snakker om at de voksne som yter omsorg ikke bare skal være på jobb. Det som kan ligge bak slike utsagn, er et ønske om at omsorgsgiveren skal være involvert på mer enn bare en mekanisk måte. Det skal kjennes som om den unge faktisk betyr noe for omsorgsgiveren!

I utsagnene vi har valgt å sammenfatte i rådet «Vær snill», understreker flere barn også viktigheten av å bli møtt med verdighet og respekt. Dette krever at omsorgsgiverne er bevisste sine holdninger og grunnantagelser om barna, kulturene barna kommer fra og forskjellene som kan bli synlige mellom omsorgsgivernes og de unges verdier og syn (Lidén et al., 2013). Noen av barnas fortellinger viser at de ikke har opplevd seg møtt på denne måten. Gutten som fortalte at en voksen hadde sagt «du er 'barn'» til ham og vist hermetegn i luften, satte ord på dette. Selv om det kan finnes tvil om barnas fortellinger, vil slike måter å formidle tvil på i beste fall kunne svekke muligheten for å etablere en god relasjon til barna. I verste fall er det også skadelig for barnas psykiske helse og deres tillit til voksne.

Watters (2012) påpeker hvordan det råder en mistillitskultur når det gjelder enslige flyktningbarn. Han viser hvordan barna i langt mindre grad enn voksne asylsøkere tas på alvor, og at dette blant annet kan tolkes som at man ikke tror på barnas fortellinger. Det kan være utfordrende for personalet å skulle jobbe med barn og ungdom som de mistror historiene til. Ved å være bevisst utfordringene i profesjonell omsorg og ikke la slik usikkerhet avgjøre utformingen av relasjonen mellom omsorgsgiver og barnet, kan dette løses. Imidlertid er det særlig viktig å gi barna en

opplevelse av likeverdighet og respekt fordi de kan ha opplevd mange krenkelser tidligere.

Rådet «Prøv å innta mitt perspektiv»

Barna etterlyser på mange ulike måter at de voksne gjør seg kjent med deres individuelle behov og ståsted: at de prøver å forstå situasjoner slik barna selv opplever dem. For at omsorgsgiverne skal greie dette, må de klare balansegangen mellom forventninger de har til tilpasning hos barna og forståelse for den krevende situasjonen de befinner seg i, både i ankomstfasen og etterpå.

Mange av barnas utsagn handler om å bli forstått som et menneske som er preget av en vanskelig fortid og nåtid. Både fortid og nåtid er også preget av en stor grad av diskontinuitet. Dette kan gjøre det vanskelig for barna å opprettholde mening i sin historie og sine erfaringer (Papadopoulos, 2002). Ved å lytte til barnas fortellinger og tenke sammen med dem om fortid, nåtid og fremtid, kan omsorgsgiverne hjelpe å skape eller gjenskape mening både for barnet og seg selv.

I oppfordringene til å bli bedre kjent med barna, snakke med dem og stille dem spørsmål ligger det implisitt at måten det spørres på, er viktig. Det må være med et ekte ønske om å bli kjent med ungdommen, med inntoning, respekt og vennlighet. Empatisk identifikasjon med barnet er selve basisen i ICDP-programmet og regnes som en forutsetning for å kunne hjelpe og forstå barnet (Christie et al., 2011). Som barna selv påpeker, kunne det bli konflikter og utagering når de ikke opplevde seg forstått.

Når barna etterlyser oppmerksomhet for sitt eget perspektiv, setter de også ord

på alle de tre grunnprinsippene i traumebevisst omsorg:

Hvis jeg opplever at noen er interessert i min subjektive opplevelse, er det både invitasjon til relasjon, det bidrar til trygghet og det hjelper til å regulere mine følelser.

Gutten som opplevde at personalet ikke ville åpne døren for ham når han gikk på krykker, hadde også i andre sammenhenger fått høre fra personalet at «ingen er tje-neren din her». Hans opplevelse var at personalet var lite interessert i hans perspektiv og behov, og kanskje også at de var nedlatende og frekke mot ham. Denne gutten beskrev flere episoder som hadde endt med voldsom utagering mot personalet. Ut fra hans egen fortelling kunne disse utageringene vært unngått dersom personalet hadde klart å møte ham på hans perspektiv.

Omsorgsarbeideren bærer med seg sine egne antagelser, holdninger og erfaringer som virker inn på hvordan hun eller han møter ungdommene. Det vil være av stor betydning for ungdommene at omsorgspersonen forsøker å forstå dem ut fra deres individuelle opplevelser, uten å ta utgangspunkt i generelle forestillinger om flyktningbarn eller mulig mistillit til deres fortellinger.

Det er verdt å merke seg hvordan barna oppfordrer de voksne til å tåle å bli avvist gang etter gang, uten å gi opp. Noen voksne vil av ulike årsaker kunne streve med å tåle avvising eller andre emosjonsuttrykk hos barna. I slike situasjoner kan det da være lett å reagere på en følelsesmessig ureflektert måte, noe som kan virke negativt overfor barna. Omsorgspersoner som kjenner seg igjen i dette, bør

vurdere om de trenger veiledning eller egenerapi for å lære seg å håndtere vanskelige følelser som oppstår i møte med disse barna.

I tillegg til hva den enkelte omsorgsgiver bringer med seg, vil de holdninger og grunnleggende antagelse som råder på arbeidsplassen, organisasjonskulturen, gi retning til hvordan personalet læres opp til å tenke om og handle i forhold til disse barna (Schein, 2010). Da organisasjonskultur og lederskap er to sider av samme sak (ibid.), vil det være av stor betydning hvordan ledelsen på en arbeidsplass blant annet tilrettelegger for kritisk refleksjon rundt grunnleggende antagelser, normer og praksis. Dette vil igjen påvirke den profesjonelle omsorgsgiverens evne til innta barnets perspektiv.

Rådet «Hjelp meg»

Det er ikke rart at barn i en såpass krevende livssituasjon etterlyser hjelp fra omsorgsgivere. Praktisk hjelp er ett viktig aspekt i det å skape trygghet. Det kan gi et bedre grunnlag for de unge til å utvikle kunnskap og ferdigheter knyttet til sin nye livssituasjon (Kohli, 2011; Lidén et al., 2013; Watters, 2012). Mange av barna viste stor takknemlighet for all den praktiske hjelpen de hadde fått. De fortalte også hvordan voksne kunne hjelpe dem med å lære språk gjennom måten de møtte dem på.

Mer implisitt i rådet «Hjelp meg» er at barna ber om hjelp til å leve med frustrasjon når deres behov ikke blir møtt og ønsker ikke går i oppfyllelse. Selv om de voksne mener de har gitt ungdommene begrunnelse og informasjon, er det mye mulig at ungdommene ikke har forstått dette eller hvem som bestemmer over hva,

og hvordan og hvorfor. Det er derfor viktig å arbeide for at ungdommene klarer å regulere ned sin frustrasjon ved å hjelpe dem med å sette slike avslag i en sammenheng. I noen tilfeller kan det også være riktig å arbeide sammen med barna for å hjelpe dem med å oppnå det de ønsker.

Flere av barna beskriver hvordan de kunne bli bråsinne og utagere, noe som kunne være forårsaket av tilsynelatende bagateller. Det å gi barna hjelp til å leve med, forstå og regulere vanskelige følelser, regnes som viktig i profesjonell omsorg. Hjelp til regulering av følelser er som nevnt også en av grunnpilarene innen traumebevisst omsorg (H. Bath, 2008). Dette bygger blant annet på kunnskap om kompleks traumatisering hos barn, noe som blir definert som tidlig i livet å oppleve mange, kroniske, langvarige og utviklingshemmende traumatiske hendelser, oftest av mellommenneskelig type (ibid.). I tillegg til at mange av disse barna er vokst opp i konfliktområder og krig, har bak seg en langvarig flukt og opplevd ulike overgrep, er det vist at de også kan bære på opplevelser som omfattende vold i hjemmet og fra lærere på skolen (Skåralsmo og Jensen, 2015).

Når barnet reagerer på måter vi synes er uforståelige, kan kunnskap om traumer generelt og komplekse traumer spesielt være til hjelp (se for eksempel Cook et al., 2005; Dyb og Stensland, 2016). Mens puberteten kan være et krevende utviklingsmessig stadium for alle ungdommer, vil traumatiserte ungdommer ha behov for å bli møtt på en følelsesmessig inntonet måte i enda større grad enn barn uten traumer i bagasjen.

Barna trenger hjelp til å finne handlingsalternativer og til å sette ord på følelsene sine. Dersom omsorgspersonene

lærer seg å praktisere samregulering, som er en metode for å hjelpe barnet roe seg ned og hjelpe dem til å tenke rasjonelt, har de tatt et skritt i riktig retning for å lære barnet å regulere seg selv (H. I. Bath, 2008). For å klare dette må omsorgsgiver ha kontakt med og evne å stå i egne vanskelige følelser.

Som barna framhever, må den profesjonelle hjelperen forsøke å hjelpe barnet til å finne håp, selv når mye synes håpløst. I tilfeller der barnet sliter med psykiske lidelser eller sterke posttraumatiske plager, som gutten som hadde far i hodet hele tiden, bør barnet få hjelp av kvalifisert helsepersonell, for eksempel via BUP.

Rådet «Gi reglene mening»

Tematikken rundt regler går igjen hos en majoritet av ungdommene, og de har med dette oppfattet at regler er et viktig tema i profesjonell omsorg. Også dette er et av institusjonens dilemmaer. På en institusjon er regler eksplisitte, og de fremstiller ofte en viktig del av institusjonens struktur og identitet.

Bengtsson og Ruud (2012) snakker om at struktur er et hjelpemiddel. Innenfor rammen som struktur danner, kan man skape trygghet, kontakt og relasjon. De er tydelige på at struktur i seg selv ikke er tilstrekkelig for at gode relasjoner skal kunne utvikle seg:

Dersom vi voksne blir for opptatt av at strukturen skal holdes, at strukturen er viktig i seg selv, blir den en regel mer enn struktur, og strukturen vil virke undertrykkende (s. 194).

Vi forstår barna slik at det er ikke reglene i seg selv som er problemet, men at reglene kan komme i veien for en mer relasjonell

kommunikasjon, og de kan bli praktisert veldig rigid. De påpeker at noen omsorgsgivere viser til reglene istedenfor å snakke om «meg» og «deg». Vi må også huske at regler ofte er kulturelt forankret, og at man ikke kan ta for gitt at norske regler gir mening for ungdommer fra andre land. Engebrigtsen (2012) viser hvordan kultursensitivitet er vesentlig i arbeidet med barna. Hun viser at det er viktig å holde oppe bevisstheten om at barna og omsorgsgiverne ikke har de samme referanserammene. Fordi referanserammene kan være svært forskjellige, kan mange forklaringer som er umiddelbart innlysende i en norsk sammenheng, fremstå som fullstendig meningsløse for barna. På denne måten kan vi kanskje forstå at barna synes ting er uforståelige. Vi kan også bedre forstå at konflikter kan eskalere hvis håndheving av regler blir det primære fokus for de profesjonelle omsorgsgiverne.

En annen side av struktur og regler som barn omtaler som komplisert, er at reglene kan forandre seg over tid og alt etter som hvem som er på jobb. Det synes mest problematisk når forandringen virker vilkårlig og uforståelig. Dette kan tas som en oppfordring til profesjonelle omsorgsgiverne om at de selv må ha klart for seg begrunnelsen for ulike strukturer. De må også kunne kommunisere dette til barna på en forståelig måte.

Videre er mange av disse barna i en alder der de utviklingsmessig skal frigjøre seg mer fra voksne og oppnå autonomi. Å protestere mot voksne regler og begrensninger kan derfor sees som et naturlig utviklingstrinn. Dette kan utgjøre ekstra utfordringer for omsorgsgiverne og gjøre det ekstra vanskelig å forstå ungdommen.

Et annet aspekt er at barna kan oppleve

reglene som å frata dem kontroll over vesentlige deler av sitt daglige liv. Mange av dem har måttet klare seg selv fram til de kom til Norge. De kan se på seg selv som mer voksne enn vi ser dem. Som Engebrigtsen (2012) synliggjør, er det også et ulikt syn på barndom i ulike deler av verden. Dette gir grobunn for mange dilemmaer i omsorgen for enslige mindreårige flyktninger, og også for disse barna selv. Samtidig som de er barn, og ofte traumatiserte barn, har de tatt mye ansvar og har ofte et driv i arbeidet for å skape seg en bedre framtid. Derfor er det ekstra viktig at vi hjelper dem med å skape mening og forutsigbarhet både i regler og annet som angår dem. Gjennom dette arbeidet vil også vi bli litt klokere og forhåpentligvis forstå disse ungdommene enda bedre.

Oppsummerende konklusjon

Artikkelen har tatt for seg temaene som enslige mindreårige flyktninger var opp-tatt av å rådgi voksne omsorgspersoner om, det være seg på omsorgssentrene, i boligene eller på andre arenaer. Rådene er tydelige og anvendelige. Samtidig innebærer de en rekke utfordringer til både individuelle omsorgsgivere og organisasjoner som møter enslige mindreårige flyktninger. De voksne må kunne tilby seg selv som tilknytningspersoner, samtidig som de skal klare balansegangen mellom profesjonelle og personlige relasjoner og mellom institusjonens struktur og hensyn til det enkelte barn. De må være i stand til å se barnas perspektiv, forsøke å forstå dem og tåle å høre deres historier. De bør kunne hjelpe barna både praktisk og emosjonelt. De må tåle å bli avvist gang på gang og fortsatt klare å vise barna respekt og gjensidighet. De må ha kunnskap om

traumatisering og traumebevisst omsorg. Kanskje må de søke veiledning eller profesjonell hjelp for å klare å være en omsorgsgiver som arbeider ut fra barnets beste.

Utfordringene til organisasjonene er også mange, ikke minst i det å skape rom for kritisk refleksjon rundt egen praksis og grunnantagelser. Profesjonell omsorg er ikke bare den enkeltes utfordring, det er ikke minst et spørsmål om kompetanse og lederskap i den aktuelle organisasjonen.

Vi håper artikkelen kan bidra til gode samtaler og fagutvikling i miljøene som møter de enslige mindreårige barna og ungdommene i ulike sammenhenger. Kanskje den også kan bidra til endringer i praksis til det beste både for barna og de profesjonelle omsorgsgiverne. Vi håper også at rådene kan være grunnlag for samtaler og meningsutveksling med ungdommene selv. Det er tross alt de som er de største ekspertene på sine egne liv.

NOTER

- 1 Studien er finansiert av Helsedirektoratet.
- 2 Begrepene «barn» og «ungdom» blir brukt om hverandre i artikkelen. Man regnes som barn til man har fylt 18 år, samtidig kunne de fleste regnes som ungdom på intervjudispunktet.
- 3 Merk at alderen til 24 av deltakerne var blitt justert av norske myndigheter etter ankomst. Av disse ble fem gitt yngre alder og 19 eldre alder enn de selv oppga. For én gutt ble fire år lagt til hans alder, noe som forklarer det store aldersspennet blant ungdommene på intervjudispunktet.

REFERANSER

- Bath, H. I. (2008). Calming together: The pathway to self-control. *Reclaiming Children and Youth*, 16(4), 44–46. Norsk versjon: <http://handle-kraft.no/pdf/samregulering.pdf>
- Bath, H. (2008). The three pillars of trauma-informed care. *Reclaiming Children and Youth*, 17(3), 17–21. Norsk versjon: http://www.handle-kraft.no/pdf/tre_grunnpilarer.pdf
- Bengtson, M. og Ruud, A. K. (2012). Utviklingsstøttende omsorg i mottaksfasen. I: K. Eide (red.): *Barn på flukt: Psykososialt arbeid med enslige mindreårige flyktninger*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Braun, V. og Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. DOI: 10.1191/1478088706qp0630a
- Braun, V. og Clarke, V. (2013). *Successful qualitative research: a practical guide for beginners*. Los Angeles, California: Sage.
- Christie, H. J., Døhlie, E. og Eide, K. (2011). Omsorgen for enslige mindreårige flyktninger og asylsøkere. *Barn i Norge-rapporten 2011 «Vold og traumer»* (s. 58–73). Oslo: Organisasjonen Voksne for Barn.
- Cook, A., Spinazzola, P., Ford, J., Lanktree, C., Blaustein, M., Cloitre, M., . . . van der Kolk, B. (2005). Complex trauma in children and adolescents. *Psychiatric Annals*, 35(5), 390–398.
- Dyb, G. og Stensland, S. Ø. (2016). Helseplager som følge av traumatiske hendelser og utvikling av post-traumatiske stressreaksjoner. I: C. Øverlien, M-I. Hauge og J.-H. Schultz (red): *Barn, vold og traumer: Møter med unge i utsatte livssituasjoner*, 45-62. Oslo: Universitetsforlaget.
- Eide, K. og Broch, T. (2010). *Enslige mindreårige flyktninger: Kunnskapsstatus og forskningsmessige utfordringer*. Oslo: Regionsenter for barn og unges psykiske helse, Helseregion Øst og Sør.
- Engebriktsen, A. I. (2012). Omsorg og barn utenfor barndommen. I: K. Eide (red.): *Barn på flukt: Psykososialt arbeid med enslige mindreårige flyktninger*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Fazel, M., Reed, R. V., Panter-Brick, C. og Stein, A. (2012). Mental health of displaced and refugee children resettled in high-income countries: risk and protective factors. *Lancet*, 379(9812), 266–282. DOI: 10.1016/s0140-6736(11)60051-2

- FN, Forente Nasjoner (1989). FNs konvensjon om barnets rettigheter. Se: <http://www.reddbarna.no/vaart-arbeid/barns-rettigheter/barnekonvensjonen>
- Jensen, T. K., Fjermestad, K. W., Granly, L. og Wilhelmsen, N. H. (2013). Stressful life experiences and mental health problems among unaccompanied asylum-seeking children. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*. DOI: 10.1177/1359104513499356
- Jensen, T. K., Skårdalsmo, E. M. B. og Fjermestad, K. W. (2014). Development of mental health problems - a follow-up study of unaccompanied refugee minors. *Child and adolescent psychiatry and mental health*, 8, 29. DOI: 10.1186/1753-2000-8-29
- Kohli, R. K. S. (2006a). The comfort of strangers: social work practice with unaccompanied asylum-seeking children and young people in the UK. *Child & Family Social Work*, 11(1), 1–10. DOI: 10.1111/j.1365-2206.2006.00393.x
- Kohli, R. K. S. (2006b). The sound of silence: Listening to what unaccompanied asylum-seeking children say and do not say. *British Journal of Social Work*, 36(5), 707–721. DOI: 10.1093/bjsw/bch305
- Kohli, R. K. S. (2011). Working to Ensure Safety, Belonging and Success for Unaccompanied Asylum-seeking Children. *Child Abuse Review*, 20(5), 311–323. DOI: 10.1002/car.1182
- Lidén, H., Eide, K., Nilsen, A. C. E. og Wærdahl, R. (2013). *Levekår i mottak for enslige mindreårige asylsøkere*. (Rapport 2013:3). Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Oppedal, B., Jensen, L., Seglem, K. B. og Haukeland, Y. (2011). *Etter bosettingen: Psykisk helse, mestring og sosial integrasjon blant ungdom som kom til Norge som Enslige Mindreårige Asylsøkere* (Rapport 2011:8). Oslo: Nasjonalt folkehelseinstitutt.
- Papadopoulos, R. (red.) (2002). *Therapeutic care for refugees: No place like home*. London: Karnac Books.
- Schein, E. H. (2010). *Organizational culture and leadership* (Vol. 2). San Francisco, California: John Wiley & Sons.
- Skårdalsmo, E. M. B. og Jensen, T. K. (2015). Unaccompanied refugee minors' early life narratives of physical abuse from caregivers and teachers in their home countries. *Child Abuse & Neglect*, 48, 148–159. DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.chiabu.2015.08.003>
- UNHCR, United Nations High Commissioner for Refugees (1994). *Refugee Children: Guidelines on Protection and Care*. Geneva.
- Watters, C. (2012). Enslige flyktningbarn - en teoretisk og internasjonal oversikt. I: K. Eide (red): *Barn på flukt: Psykososialt arbeid med enslige mindreårige flyktninger*. Oslo: Gyldendal Akademisk.